

ТЕОРЕТИЧЕСКИТЕ ПРЕДСТАВИ В СССР ПРЕЗ 30-ТЕ ГОДИНИ ЗА ПЕРСПЕКТИВИТЕ И ТЕМПОВЕТЕ НА РАЗВИТИЕ НА СЪВЕТСКОТО ОБЩЕСТВО СЛЕД ПОБЕДАТА НА СОЦИАЛИЗМА

ЧАВДАР НАЙДЕНОВ

Рецензент: *Луиза Ревякина*

Редактор: *Милен Семков*

*Чавдар Найденов, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПЕРСПЕКТИВАХ И ТЕМПАХ
РАЗВИТИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА ПОСЛЕ ПОБЕДЫ СОЦИАЛИЗМА
В 30-х ГОДАХ В СССР*

В работе рассматриваются теоретические представления ВКП(б) в 30-х годах о перспективах и темпах развития советского общества после победы социализма.

Несмотря на специфику данного этапа развития теории, партия и ее теоретические кадры создали прочную основу будущей коллективной разработки проблем зрелого социализма. В этом смысле теоретическая деятельность партии в 30-х годах положила начало формированию концепции развитого социалистического общества.

*Čavdar Najdenov, THE THEORETICAL CONCEPTS OF THE COMMUNIST PARTY
OF THE SOVIET UNION DURING THE 1930'S OF THE PERSPECTIVES AND SPEED
OF DEVELOPMENT OF THE SOVIET SOCIETY AFTER THE VICTORY OF SOCIALISM*

The theoretical concepts of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks) during the 1930's of the perspectives of development of the Soviet society after the victory of socialism.

Notwithstanding the specificity of the concepts formulated during the 1930's, the Party and its ideological cadres created a fruitful basis upon which the collective elaboration of the problems of mature socialism was carried out. In that sense the Party's theoretical activities during that period laid the foundations of the concept of the developed socialist society.

Теоретическата дейност на комунистическата партия заема важно място при разработване на нейната стратегия и тактика в хода на социалистическото строителство. След успешното решаване на задачите на преходния период в

центъра на идейно-теоретическите дирения на КПСС и комунистическите партии от социалистическите страни винаги е стоял въпросът за тенденциите на по-нататъшното развитие на новото общество и перспективите за неговото непрекъснато усъвършенствуване. В резултат на творческото осмисляне на социалната практика и идейното наследство на основоположниците на марксизма-ленинизма се формираха нови представи за целите и задачите, към решаването на които партията насочва обществото, за достигане на социалния идеал, в името на който бе извършена пролетарската революция. Един от резултатите на това развитие на теорията стана и формирането на концепцията за развитото социалистическо общество.

Важното място, което заема концепцията за развитото социалистическо общество в теоретическата и практическата работа на комунистическите партии, породя в последните години стремеж към задълбочено осмисляне на основните ѝ положения. Налице е вече обширна литература, получила повече или по-малко сериозна научна оценка в периодичния печат и историографската литература¹. Наред с това все още недостатъчно разработен остава въпросът за историята на формиране на концепцията за развития социализъм².

В нашата и съветската литература почти единодушно за начало на формиране на концепцията за развитото социалистическо общество се сочи периодът на 60-те години. Като основно доказателство за това се привежда фактът, че именно тогава бе актуализиран ленинският термин „развит социализъм“, който намери място не само в документите на отделните комунистически партии, но и в материалите на международното съвещание на комунистическите и работническите партии (ноември 1960 г.). Тази линия в съвременните изследвания е в съответствие с тезата за колективния характер на разработката по въпросите на този закономерен етап в развитието на социализма. Детайлното изучаване на проблемите на формиране на концепцията за развития социализъм обаче не може да бъде ограничено в тези хронологически рамки. Теоретическата основа на концепцията за развития социализъм се съдържа още в ленинските идеи за етапите на зрелост на новото общество. Те залегнаха в основните теоретически документи на партията, разработени непосредствено след революцията.

Концепцията за развития социализъм, включваща в себе си и въпросите на неговото изграждане, е цялостна теория за развитието на обществото в първата фаза на комунистическата общественно-икономическа формация. Тя разкрива закономерностите на развитие на новото общество върху собствена основа, перспективите за достигане на по-висока степен на зрелост на обществените отношения след решаване на основните задачи на преходния период. В този смисъл началото на формиране на концепцията за развития социализъм можем с пълно основание да отнесем към втората половина на 30-те години, когато пред КПСС за пръв път възникна въпросът за разкриване на конкретни пътища за по-нататъшно усъвършенствуване на обществените отношения след създаването на собствена, присъща на социа-

¹ Касьяненко, В. И. Проблемы создания материально-технической базы коммунизма. Историографический очерк. М., 1973; Развитой социализм: историография и методология проблемы. М., 1975; Историография политической системы развитого социализма в СССР. — В: Общественно-политические проблемы истории развитого социализма в СССР. М., 1979; Лельчук, В. С. Социально-экономические проблемы развитого социализма. К историографии вопроса. — В: Социально-экономические проблемы развитого социализма в СССР. М., 1976 и др.

² Вопросы истории КПСС, 1981, № 11, с. 117.

лизма материална, социална и политическа основа. Независимо че до началото на 60-те години в теоретическите разработки ленинското понятие „развит социализъм“ се среща инцидентно (главно в началото на 30-те години), осмислянето на обществената практика от страна на партията представлява закономерен етап в създаването на съвременната концепция.

Определяйки границите на този етап, необходимо е да отбележим специфичните условия, в които се разгръща теоретическото познание за развитието на обществото през този период. Победата на социализма в СССР бе постигната в условията на империалистическо обкръжение и обобщавайки само собствения си опит, КПСС не можеше да избегне някои неточности в теоретическите си представи. Оттук, ако възприемем за критерий динамиката на увеличаване на обема и многообразието на социалната практика, можем да разграничим два основни етапа на формиране на концепцията за развитото социалистическо общество: 1) начален етап, обхващащ приблизително три десетилетия, от 30-те години до края на 50-те — началото на 60-те години, когато КПСС решаваше сама теоретическите въпроси на социалистическото строителство и 2) съвременен етап — от 60-те години насам, когато бе поставено началото на колективната разработка на проблемите на развития социализъм на основата на практическия опит не само на СССР, но и на редица други братски страни от социалистическата общност.

Теоретическата дейност на КПСС през 30-те години придобива особена актуалност и значимост при разкриване на процеса на формиране на съвременните представи за развития социализъм. Изследователските търсения в тази насока не само ще дадат отговор на въпроса за равнището на социално познание, върху което се разгръна колективната разработка на концепцията за развитото социалистическо общество, но ще могат да очертаят сравнително точно значението на теоретическата дейност на КПСС при изграждане на цялостната система от критерии за зрелост на социалистическото общество и характерните черти на новия етап в неговото развитие, приноса ѝ и нейния приоритет в разработване на основните теоретически проблеми на развития социализъм.

През втората половина на изминалото десетилетие и особено през последните няколко години в съветската литература се появиха някои изследвания, които поставиха проблема за изграждането на развития социализъм и формирането на неговата концепция от гледна точка на теорията и практиката на социалистическото строителство в СССР през 30-те години³. Особен интерес в това отношение предизвиква постановъчната статия на П. П. Лопата⁴. Като изхожда от схващането, че за разбиране диалектиката на формиране на концепцията за развитото социалистическо общество важно значение имат не само ленинските представи за социализма (и изобщо на основоположниците на научния социализъм), но и процесът на тяхното развитие и конкретизация на основата на историческата практика, П. П. Лопата поставя въпроса за постепенното съзряване на представите за характера, съдържанието и обема на задачите за по-нататъшното преобразуване на обществото върху социалистически и комунистически начала⁵. Но посочвайки 40-те и 50-те години като етап в избистрянето на тези представи, той не се спира конкретно на теоретичната дейност на партията по това

³ Марксистско-ленинское учение о социализме и современность. М., 1975; Лопата, П. П. Разработка КПСС вопросов теории развитого социализма. — Вопросы истории КПСС, 1979, № 9, 26—37 и др.

⁴ Лопата, П. П. Цит. съч., 26—37.

⁵ Пак там, с. 28.

време, чието обективно социално-икономическо и политическо съдържание бе изграждането на зрелия социализъм в СССР⁶.

А. П. Бутенко разглежда схващанията от 30-те — 50-те години от коренно противоположен ъгъл. Своя анализ той гради изключително върху разкриване на различията между тогавашните схващания и тези, които се формираха значително по-късно при други условия и с обобщаването на несравнимо по-богат практически опит⁷. Ярко изразената приемственост между тях остава встрани от неговия поглед.

Безспорен принос за правилната постановка на историята на формиране на концепцията за развития социализъм има известната колективна монография „Марксистско-ленинское учение о социализме и современность“⁸. Нейната логика почива върху тезата, че постепенното задълбочаване на представите за социализма на основата на практиката на социалистическото строителство в СССР позволи по-детайлно да се разкрие природата на първата фаза на комунизма и нейното отношение към висшия стадий на формацията, което даде възможност днес по-задълбочено да се осмислят критериите и характерните черти на зрелия социализъм.

Несъмнено тук е мястото да се спрем и на постановката на проблемите на развития социализъм от известните съветски историци И. Б. Берхин и В. И. Касьяненко⁹. В своите изследвания от началото на 70-те години те определят социално-политическата и икономическата динамика на развитие на съветското общество през втората половина на 30-те — края на 50-те години като напълно покриваща съдържанието на етапа на изграждане на развитото социалистическо общество. М. П. Ким в своята известна статия в „Коммунист“¹⁰ обобщи постиженията на съветската историография по редица проблеми на развития социализъм. В нея обаче главно внимание бе отделено на периодизацията, като проблемите на теоретическата дейност на КПСС не бяха засегнати.

Независимо от утвърждаването през последното десетилетие на този подход в съветската литература в съвременните изследвания върху социално-политическата мисъл¹¹ през 30-те години теоретическите схващания от това време се свързват изцяло само с преходния период. Оттук произтича и наблюдавания в изследванията стремеж да се подчертава несъответствието на тези постановки с реалните обществени процеси тогава и тезата за неразбиране или недостатъчно задълбочено осмисляне на ленинските идеи за социализма. Това несъответствие изчезва напълно, ако погледнем тези схващания от друг ъгъл. Теорията има смисъл само тогава, когато изпреварва практиката. Задачата, която стоеше пред теоретическата мисъл през 30-те години, бе да се формира научна основа на политиката на партията след достигане на пълната победа на социалистическите производствени отношения, а не да обяснява съдържанието на отминаващия етап. По-реалистичен подход в това отношение срещаме в изследванията върху развитието на

⁶ Пак там, с. 30.

⁷ Развитой социализм: общее и специфическое в его строительстве. М., 1980. 36—38, 46—63.

⁸ Марксистско-ленинское учение о социализме. . .

⁹ Берхин, И. Б. Создание в СССР развитого социалистического общества. М., 1972; Касьяненко, В. И. КПСС — организатор строительства развитого социализма. М., 1974.

¹⁰ Ким, М. П. О периодизации процесса строительства социализма в СССР. — Коммунист, 1981, № 7, 31 — 40.

¹¹ Селунская, В. М. Вопросы классовой структуры советского общества в трудах В. И. Ленина и литературе 20 — 30-х годов. — В: В. И. Ленин и некоторые вопросы изменения социальной структуры советского общества в переходный период. М., 1973; Найденов, М. Е. Общественное развитие 30-х годов о социально-классовых сдвигах в советском обществе. — История СССР, 1979, № 1.

икономическата мисъл през 30-те години¹². Това можем да отдадем на дискуссионния характер, който и до днес носят все още редица проблеми на политическата икономия на социализма.

Направеният кратък и далеч непълен преглед на някои от последните изследвания върху историята на развития социализъм в СССР и формирането на неговата концепция ни дават основание да определим като задача на тази работа разкриването на основните проблеми на теоретическата дейност на КПСС през 30-те години.

През втората половина на 30-те години социалистическите производствени отношения удържаха пълна победа в СССР. Ликвидирано бе многосекторното стопанство и частната собственост върху средствата за производство. Съществени изменения претърпя социалната структура на съветското общество. Окончателно бяха ликвидирани експлоататорските класи и унищожени причините, пораждащи експлоатацията на човека от човек. Утвърдилите се нови социалистически отношения бяха законодателно закрепени в Конституцията на СССР от 1936 г. Въз основа на тези крупни изменения в структурата на обществото на XVIII конгрес на ВКП(б) бе направен изводът, че в СССР в основни линии е осъществена първата фаза на комунистическата обществено-икономическа формация — социализмът¹³.

Партията обаче не можеше да се задоволи само с констатациите за извършеното през преходния период. Нейната отговорност като политически авангард, като член отряд на работническата класа в борбата ѝ за коренно преобразуване на обществото се състоеше в необходимостта да бъдат формулирани основните задачи на по-нататъшното усъвършенстване на социализма, в разкриване на онези пътища, по които съветските трудещи се ще продължат осъществяването на висшата цел на социалистическата революция — изграждането на комунистическото общество.

Тази отговорна и изключително важна задача бе поставена пред теоретическите кадри на партията далече още преди да бъде решен въпросът „кой-кого“ в СССР — основният въпрос на преходния период. И това бе напълно закономерно. В условията на разгърнатата се ожесточена класова борба за ликвидиране на последните експлоататорски класи в СССР трябваше детайлно да се очертаят конкретните ѝ резултати и тяхното място в движението към висшата цел на общественото развитие. Ноемврийският пленум (1929 г.) на ЦК и Декемврийският обединен пленум (1930 г.) на ЦК и ЦКК на ВКП(б) дадоха отправната точка. В техните решения бе подчертано, че етапът на социалистическото строителство, който преживява страната, е качествено нов етап в развитието на обществото, в който завършва създаването на фундамента на социалистическата икономика и се навлиза в периода на социализма¹⁴.

Обобщавайки работата на Декемврийския обединен пленум и задачите, произтичащи от неговите решения, С. М. Киров отбелязва в доклада си (януари 1930 г.) пред ленинградското отделение на Комунистическата академия непрекъснато нарастващата роля на научната теория в строителството на новото общество. „Цялата сегашна наша обстановка и решителният прелом, който преживяваме — говори той, — изискват от нашата теоретическа мисъл много по-голяма изостреност, много по-голямо мобилизиране, откол-

¹² История политической экономии социализма. Очерки. Л., 1972 Малафеев, А. Н. Прошлое и настоящее теории товарного производства при социализме. М., 1975.

¹³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 5. М., 1971, с. 335.

¹⁴ КПСС в резолюциях. . . . т. 4. М., 1970, с. 323, 497.

кото например преди няколко години. . . На този отговорен етап нашата теоретическа мисъл и нейното развитие придобиват огромно значение.“¹⁵ Критикувайки съществуващото мнение, че колкото по-близо е победата на социализма, толкова по-малко партията се нуждае от теория, той подчертава отново и отново, че „в нито една епоха тази теория не е имала такова колосално значение, каквото тя има сега“¹⁶.

Теоретическите обобщения, до които стига партията в „годината на великия прелом“, стават отправна точка в работата на съветските обществоведи през първата половина на 30-те години. Като се придържат стриктно към теоретическите постановки на К. Маркс, Ф. Енгелс и В. Л. Ленин, те правят първите опити за научна периодизация вече не на социално-икономическата динамика на преходния период, а на собственото развитие на социалистическото общество. Най-ясно това можем да проследим у Н. А. Вознесенски. В постановъчната си статия „Към въпроса за икономиката на социализма“, публикувана в няколко последователни броя на сп. „Болшевик“ в края на 1931 г. и началото на 1932 г., той определя следните етапи, през които ще премине социално-икономическото и политическото развитие на обществото в първата фаза на формацията — социализма: 1) последен етап на НЕП и първи етап на социализма; 2) изграждане в основни линии на социалистическото общество; 3) последен етап в развитието на социализма, в течение на който се създава материално-техническата база на висшата фаза на общественно-икономическата формация — комунизма¹⁷.

Особен интерес представлява детайлизацията, която той прави на съдържанието на всеки един от тези етапи. В първия от тях се изгражда фундаментът на социалистическата икономика, като по този начин се осигурява „абсолютният превес на социализма в земеделието, укрепва промишлената база за реконструкция на селското стопанство“¹⁸. Преходният период още не е завършил, но икономическите основи на социализма са вече налице. През втория етап „завършва процесът на социалистическо обобществяване на труда и средствата за производство, в основни линии се унищожават класите и противоположността между промишлеността и земеделието“¹⁹. „Унищожението на класите“ води до постепенна отмяна на НЕП-а. Осъществяването на социалистическата реконструкция означава, че е завършило изграждането на социалистическото общество в основни линии. В третия етап на социализма по-нататъшното развитие на обществото води до създаване на материалната база на висшата фаза, „преодоляват се „родилните петна“ от капитализма (в това число старите класови различия, разделението между умствения и физическия труд), отмира държавната власт на пролетариата“²⁰.

Като се абстрахираме от недостатъците, които са обективно присъщи на всяка една подобна периодизация, в изложената по-горе характеристика на отделните етапи можем да открием няколко важни от методологическа гледна точка схващания, споделяни от теоретическите кадри на партията през този период. А тези схващания залягат в основата на всички партийни документи, носещи определено програмно съдържание. Кои са те? Преди всичко трябва да обърнем внимание на НЕП. Новата икономическа политика — респективно всички икономически категории, свързани с нея и характерни за социалистическото строителство през преходния период, продължават да действуват и

¹⁵ Киров, С. М. Избрани статии и речи (1918 — 1934). С., 1950, с. 144.

¹⁶ Пак там, с. 149.

¹⁷ Вознесенский, Н. А. Избранные произведения. М., 1979, с. 64.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Пак там.

през първия и втория етап на фазата на социализма, т. е. през по-голямата част от нея. На второ място, след изграждането на социалистическото общество в основни линии не може да се премине непосредствено към висшата фаза на формацията. Необходим е още един етап в развитието на социализма, в който се подготвят непосредствено икономическите, социалните и политическите предпоставки на прехода към комунизма. Унищожаването на класите, формирането на безкласова структура на обществото се постига още в първата фаза. Диктатурата на пролетариата не е само главно условие за успешното решаване на задачите на преходния период. Тя е характерна форма на политическа организация на обществото и във фазата на социализма. Нейното отмиране е свързано с непосредственото създаване на предпоставките за прехода към висшата фаза. И още нещо, съпоставката между социално-икономическите задачи на първия и втория етап на социализма и главните социално-икономически задачи на първата и втората петилетка показва тяхното пълно покритие. Следователно фазата на социализма не е продължителен период в развитието на обществото, след като задачите на два от трите етапа могат да бъдат решени в рамките на две петилетки.

При очертаващата се перспектива за краткотрайност на фазата на социализма, изхождайки от постановката на класиците на научния социализъм, че новото общество означава всъщност „унищожаване на класите“, и под влияние на извършващите се коренни изменения на социалната структура на обществото в годините на първата петилетка, вниманието на партията и изследователските кадри се насочва предимно към социалните последици от икономическите промени.

На XVII партийна конференция (1932 г.) се подчертава, че „основната политическа задача на втората петилетка е окончателното ликвидиране на капиталистическите елементи и класите изобщо“²¹. Така формулирана и взета сама за себе си, без да се държи сметка за господстващите схващания за ликвидиране на класовите различия по това време, тази постановка позволява разнообразни трактовки. В съвременната литература тя се разглежда от някои автори като указание за ликвидиране само на антагонизма между класите, което представлява един типичен случай на „модернизиране“ на понятията²². Противоположен подход демонстрират други съвременни изследователи²³, които проявяват стремеж към „архаизиране“ на постановките от 30-те години. На практика и двата подхода препятствуват правилното разкриване на мястото на тези схващания в процеса на формиране на днешните ни представи. Показателна в това отношение е трактовката, която дават втората група автори. Според В. М. Селунская тогавашните представи се характеризират с ограничено и опростено разбиране на ленинското понятие „класа“. Тя пише че от това „произтича и тълкуването на класовото общество само като общество, където има експлоататорски класи“²⁴. В основата на това разбиране, според нея, лежи забравянето на ленинската постановка, че за да бъдат унищожени класите, трябва да се достигне еднаква степен на свързване на всички слоеве на обществото с общонародната собственост върху средствата за производство²⁵.

Внимателният анализ на работата на XVII партийна конференция и литературата, излязла непосредствено преди и след нея, сочи обратното. В

²¹ КПСС в резолюциях... т. 5, 35—36.

²² Ворожейкин, И. Е., С. И. Селяевский, Рабочий класс — ведущая сила советского общества. Вопросы методологии и историографии. М., 1977, с. 33.

²³ Селунская, В. М. Цит. съч., 36 — 39.

²⁴ Пак там, с. 38.

²⁵ Пак там, с. 37.

своята реч на конференцията В. В. Куйбишев пределно точно и ясно показва връзката на класите при социализма с нееднаквите форми на собственост. „През втората петилетка — посочва той — ще бъдат направени значителни стъпки за изменение на природата на селскостопанския труд и на самите работници от селското стопанство. . . въз основа на нарастване на совхозите и МТС. Съобразно с прехода на по-висока степен все повече ще се изменят самите колхози. . . Различията между работниците от държавните предприятия и колхозниците ще намаляват към превръщане на едните и другите в активни и съзнателни работници на безкласовото социалистическо общество.“²⁶ Според горното изказване безкласовото общество се схваща не като общество, в което са ликвидирани само експлоататорските класи, а като общество, в което са преодолени класовите различия между трудещите се. Посочено е, че създаването на безкласово общество минава през преодоляване на кооперативно-груповата собственост въз основа на държавната собственост върху средствата за производство в селското стопанство. Още преди конференцията Н. А. Вознесенски анализира подробно съдържанието на тази постановка, като посочва, че „машинно-тракторната станция, бидейки станция на пролетарската държава, не само превръща бедняците и средняците в колхозници на базата на пълната колективизация, не само технически реконструира селското стопанство и обобществява труда, но и разширява колхозните рамки на обобществяване на производството до общодържавните“, води постепенно до формиране на „обществена собственост на всички социалистически работници на цялото социалистическо общество“²⁷. И така, еднаквото отношение на трудещите се към „обществената собственост. . . на социалистическото общество“ се формира, според схващанията от началото на 30-те години, постепенно в рамките на първата фаза. Елементите на кооперативна собственост, а също така и на частната собственост няма да бъдат премахнати с еднократен акт на пролетарската държава. Те ще отмират постепенно в зависимост от процеса на индустриализация на селскостопанския труд. Максималната механизация на колхозното производство на базата на държавната собственост върху земята и средствата за производство не само сближава характера на труда на колхозника с този на промишления работник, но го превръща и в отряд на самата работническа класа, който произвежда селскостопанска продукция с държавни машини върху държавна земя. Най-тясната връзка между държавните предприятия (МТС) и колхозите в тяхната съвместна работа по обработване на земята води постепенно до по-висока степен на обобществяване, до формиране на общонародна собственост в днешния смисъл на това понятие. Създаването на агро-индустриални и совхозно-колхозни комбинати е пътят за превръщане на кооперативната собственост от „преходно-социалистическа“ в „последователно-социалистическа“ по своя характер²⁸.

Така партията и съветските обществоведи още в началото на 30-те години демонстрират едно точно и ясно разбиране на ролята на собствеността като ключов проблем на социално-класовото преустройство на обществото. Поради това едва ли можем да се съгласим с В. М. Селунская, която смята, че терминът „обществена собственост на всички социалистически работници“ отразява неразработеността на въпроса за характера на съществените

²⁶ Куйбишев, В. В. Избранные произведения. М., 1958, с. 329.

²⁷ Вознесенский, Н. А. Цит. съч., с. 107.

²⁸ Фигуровская, Н. К. Проблемы преодоления различий между городом и деревней в советской экономической литературе 30-х годов. — В: Проблемы труда и развития социальной структуры советского общества. М., 1973, 321—333.

различия между общонародната и колхозно-кооперативната форма на социалистическата собственост²⁹.

Недостигът на техника в първите години на масовата колективизация подхранва и една друга теза за формиране на единна собственост в народното стопанство — за механичното превръщане на колхозите в совхози и дори в комуни. Господстващото мнение за краткотрайност на социалистическата фаза даваше основание на някои автори да предполагат, че „масовото превръщане на господстващата на дадения етап колхозна форма — артела, в по-висока — комуната. . . ще се извърши в края на втората петилетка“³⁰. Острата необходимост от укрепване на колхозите в организационно-стопанско отношение в периода на масовата колективизация спомогна за бързото преодоляване на тези схващания. Още на XVII партийна конференция прозвучават гласове, които призовават към реална оценка на темповете на придвижване към безкласовото общество. „Би било. . . погрешно — казва в своето изказване В. П. Милютин — да си представяме целия преход към този безкласов строй като процес на някакво еднократно действие. Ние се намираме — и това не трябва да забравяме — само в началото на социалистическия строй. Преходът към безкласово общество. . . не означава това, че ние вече във втората петилетка ще унищожим всички остатъци от класовите различия, които съществуват между колхозниците и работниците.“³¹ В други изказвания се предупреждава за възможността от левичарски забегки във връзка с перспективата за унищожаване на класовото деление³².

Тезата за прерастването на артела в комуна е разкритикувана особено остро на XVII конгрес на ВКП(б). „Бъдещата комуна — се сочи в отчетния доклад — ще възникне върху базата на по-развита техника и по-развит артел, върху базата на изобилие от продукти. . . Ще бъде престъпление изкуствено да се ускорява процесът на прерастване на артела в бъдеща комуна.“³³

Във връзка с това особен интерес предизвикват изказаните още преди конгреса мнения, че „на основата на създаване на редица преходни форми в самия социализъм може да бъде достигнато и *развито социалистическо общество* и тази крайна цел, която си поставя комунистическата партия — пълният комунизъм“³⁴. Застъпва се тезата, че „класите ще бъдат унищожени в условията на развития социализъм, а всякакви следи от класовите различия — в условията на пълния комунизъм“³⁵.

Два момента правят впечатление в изложените по-горе мнения: 1) някои съветски обществоведи в началото на 30-те години познават и употребяват ленинския термин „развито социалистическо общество“ и 2) развитият социализъм е характеризирани като етап на социалистическата фаза, който непосредствено предхожда комунизма и в който обществото достига своята социална еднородност. За съжаление това са единични мнения, които не добиват разпространение, а в следващите години се забравят окончателно. Схващането, че безкласовата структура на обществото ще бъде достигната с построяването на социализма в основни линии, макар и със съхраняване на класовите отживелици, става господстващо в обществено-политическата литература.

²⁹ Селунская, В. М. Цит. съч., с. 38.

³⁰ Барсуков, К. Д. Создание условия для устранения противоположности между городом и деревней. М. — Л., 1932, 28—31.

³¹ XVII конференция ВКП б. М., 1932, с. 198.

³² Пак там, с. 201.

³³ Сталин, Й. Въпросите на ленинизма. С., 1951, с. 544.

³⁴ Цит. по: Клемешев, А. П. Из истории теоретической деятельности КПСС по разработке вопросов классовой структуры советского общества в конце 20 — 30-х годов. — Вестник Ленинградского университета, вып. 2, 1982, № 8, с. 102.

³⁵ Пак там.

В съветската литература съществуват различни мнения за причините, довели до тази своеобразна симбиоза на една логически вярна постановка с погрешните представи за темповете на нейното осъществяване: от грешки на отделни партийни и държавни деятели до склонност към утопизъм под влияние на бурно протичащите социални изменения. Най-приемливо обаче е мнението, застъпвано от А. П. Клемешев, който вижда в незавършеността на редица процеси от преходния период пречката за определяне на основните задачи в най-близкия непосредствен етап и разграничаването им от онези задачи, които ще се решават в по-отделени етапи на развитие и усъвършенстване на социалистическото общество. Наред с това ускорените темпове на решаване сложните задачи, залегнали в ленинския план за изграждане на социализма в СССР, създават представата, че е възможно в най-кратки срокове да бъдат решени и следващите задачи на развитието на социалистическото общество³⁶. Именно тези неточности, които допускат изследователите от 30-те години при определяне темповете на формиране на безкласова структура на обществото и съответстващите ѝ обществени отношения, са основният аргумент на авторите, характеризиращи обществената мисъл през този период с недостатъчно, опростено разбиране на ленинските идеи. По този начин повечето съвременни автори не правят точно разграничаване на правилните теоретични постановки от 30-те години от погрешните представи за темповете на развитие на социалистическото общество, предизвикани от спецификата на ранните етапи на социалистическото строителство в СССР.

В средата на 30-те години представите за изменението на социалната структура на обществото в първата фаза претърпяват съществени изменения. В доклада си на VIII извънреден конгрес на Съветите Й. Сталин отбелязва, че „в обществото няма вече антагонистически класи“, че то „се състои от две приятелски помежду си класи, от работници и селяни, че на власт са именно тия трудещи се класи, че държавното ръководство на обществото [диктатурата] принадлежи на работническата класа като най-прогресивна класа на обществото. . .“³⁷. Тази постановка, залегнала в Конституцията от 1936 г., става база за преодоляване на схващането за безкласовия характер на социалистическото общество. Характеризирайки социалистическото общество като класово, включващо в себе си „две дружествени класи“, XVIII конгрес на партията посочва, че „границите между тях, а също между тези класи и интелигенцията се заличават и постепенно изчезват“³⁸. Безкласовата структура на обществото се определя вече не като основна социална характеристика на първата фаза, а като задача на завършващия, последен етап на фазата, в който трябва да се създадат предпоставките за постепенен преход към комунизма. Така победата на социалистическите производствени отношения се разграничава от формирането на зряла социална структура на обществото. Опитът от решаване на задачите на преходния период показва, че „победата на социалистическата собственост върху средствата за производство във всички отрасли на народното стопанство и завършване строителството на безкласовото социалистическо общество са отделени едно от друго“³⁹. Тези обобщения, до които достига партията в края на 30-те години по въпроса за присъщата на социализма социална структура, не губят своята актуалност и днес във връзка с постановката, че безкласовата

³⁶ Пак там.

³⁷ Сталин, Й. Цит. съч., 597 — 598.

³⁸ КПСС в резолюциях. . . . т. 5, с. 336.

³⁹ Проблемы экономики, 1939, № 5, с. 15.

структура на съветското общество ще се формира в основни линии в историческите рамки на зрелия социализъм⁴⁰.

Приоритетът, който имаха през 30-те години проблемите за изменението на социалната структура на обществото в процеса на социалистическото строителство, не означава в никакъв случай изместването на заден план на икономическите проблеми на изграждането на социализма в СССР. Партията виждаше ясно диалектичката връзка между тези два въпроса, очертана още от В. И. Ленин.

Въпросът за зрелостта на материално-техническата база, която се изграждаше през първата и втората петилетка, и перспективните задачи, стоящи пред народното стопанство за осъществяване на постепенния преход към висшата фаза на общественно-икономическата формация заемат подобаващо място в теоретическата работа на партията. Изходна позиция в решаването на този проблем бе разпространеното схващане, че социализмът няма собствена база, а е само един закономерен преход към висшата фаза на формацията.

В резултат на реконструкцията на народното стопанство през втората половина на 30-те години СССР намери място в челната колона на развитите индустриални страни в света. Създаденият икономически потенциал в страната я превърна в една от водещите сили в областта на промишления и техническия прогрес. Огромните ресурси, които притежаваше СССР, бяха сигурен гарант за самостоятелното развитие на икономическата му база, за икономическата му независимост. Следователно налице бяха обективните предпоставки за изграждане на такава материално-техническа база, която да задоволи растящите потребности на обществото. Тази характеристика на съветската икономика от втората половина на 30-те години, свързана с мисълта на К. Маркс, че крупното машинно производство е необходимата и достатъчна за комунизма материално-техническа база (т. е., че именно при наличието на такава база и обществена собственост върху средствата за производство ще може да бъде осъществено разпределение на продуктите според потребностите)⁴¹ определиха основните насоки на практическата дейност и теоретическите търсения на партията. Върху тази основа бяха разгръщани решенията на главните общественно-икономически проблеми в СССР, в резултат на което в края на 30-те години се формира кръгът от проблеми, съставляващ основата на една цялостна концепция за развитието на социалистическото общество след преходния период. Именно този кръг от проблеми, синтезиран на XVIII партийен конгрес, е залегнал и днес в основата на концепцията за развитото социалистическо общество.

Формирането на теоретическите представи за същността на материално-техническата база на социализма през 30-те години се базираше върху основните теоретични документи на партията, разработени в началните етапи на преходния период: Програмата на партията от 1919 г. и решенията на XIV партийна конференция за перспективите на социалистическото строителство в СССР. Централно място обаче заемаше осмислянето и теоретизирането на практическия опит, натрупан в хода на социалистическото строителство. Това е и главната причина специфичните подходи, използвани от партията при осъществяване на икономическата ѝ политика, които носеха белезите на трудностите на социалистическото строителство в условията на империалистическото обкръжение, да налагат свой отпечатък върху теорията. Ето защо като най-характерен белег на теоретическата работа през 30-те години се

⁴⁰ Пленум Централного Комитета КПСС, 14—15 юния 1983. Стен. отчет. М., 1983. с. 121.

⁴¹ Маркс, К., Ф. Енгелс. Съчинения. Т. 23, с. 397; Т. 46, ч. 2, с. 216.

очертава съчетаването на ленинските постановки, отразяващи началото на преходния период със спецификата на практическата работа в периода на социалистическата реконструкция.

В центъра на икономическата политика на партията през реконструкционния период залягва задачата да се догонят и надминат в икономическо отношение развитите капиталистически страни. Този известен лозунг бе формулиран в партийните документи и общественно-политическата литература въз основа на ленинските идеи от периода непосредствено преди Великата октомврийска социалистическа революция. В своята работа „Застрашаващата катастрофа и как да се борим с нея“ Ленин пише: „Революцията направи така, че за няколко месеца по своя *политически* строй Русия достигна напредналите страни. Но това не е достатъчно. Войната е неумолима, тя поставя въпроса безпоощадно остро: или ще загинем, или ще достигнем напредналите страни и ще ги надминем и икономически.“⁴²

Тази ленинска идея се трактува по различен начин в отделните етапи на социалистическото строителство.

В началния период на социалистическата индустриализация на СССР постановката за достигане и надминаване на развитите капиталистически страни намира най-ярък израз в лозунга „Техниката решава всичко“. Наистина създаването на модерна материална база на социализма бе главното условие за осъществяване на ленинската идея, но разширяването на формулата в достигане и надминаване на развитите капиталистически страни в „технико-икономическо отношение“ допускаше нейното едностранчиво тълкуване, т. е. че самата техническа реконструкция може да доведе автоматично до решаването на тази задача. А мнението, застъпено в резолюцията на Ноемврийския пленум на ЦК на ВКП(б) (1929 г.), че „задачата на Съветската власт — да се догонят и надминат в технико-икономическо отношение напредналите капиталистически страни — може да бъде изпълнена в най-кратки исторически срокове“⁴³ укрепваше у теоретическите кадри на партията схващането, че с решаване на задачите на социалистическата реконструкция завършва и социалистическото строителство.

Ето защо естествено бе натурализацията на народното стопанство в края на 20-те и началото на 30-те години, свързана със съкращаването на общата продукция на селското стопанство и нарушаването на еквивалентния обмен между промишлеността и земеделието вследствие на високата себестойност на продукцията на новопостроените предприятия, да се разглежда като закономерен етап в развитието на икономическата система на социализма. Отново се съживи теорията за отмирането на търговията и парите, характерна за периода на „военния комунизъм“. Тя търсеше опора в основния теоретически документ на партията — Програмата от 1919 г., където се посочва, че „опирайки се на национализацията на банките, РКП се стреми към провеждането на редица мерки, разширяващи безкасовото плащане и подготвящи унищожаването на парите“ и заменянето им с „краткосрочни билети за право на получаване на продукти“⁴⁴.

Редица изтъкнати съветски икономисти, като Л. М. Гатовски, Л. А. Леонтиев, Р. Вайсберг и др., развиват идеята, че с навлизането в новия етап на социалистическото строителство, когато плановата дейност на държавата придобива решаващо значение, усъвършенствуването на плановото управление на народното стопанство изисква преминаване към социалистически продук-

⁴² Ленин, В. И. Събрани съчинения. Т. 14, 192 — 193.

⁴³ КПСС в резолюциях... т. 4, с. 332.

⁴⁴ Пак там, т. 2, с. 56.

тообмен⁴⁵. Тази идея намира отражение и в партийните документи по това време. Като главна задача на икономическата политика на партията се посочва „организирането на плановия продуктообмен между града и селото“⁴⁶.

Като анализира политикономическите схващания от това време, А. Н. Малафеев очертава пределно точно логическата основа на тази теза. Търговията и парите са категории на стоковото капиталистическо стопанство и съществуват през преходния период дотолкова, доколкото са присъщи на несоциалистическите сектори в него. С разгръщането на социалистическите елементи в народното стопанство като резултат от успехите в индустриализацията се изтласкват капиталистическите остатъци. Така търговията и парите като форма на обединяване на разнородните стопански сектори в обща народностопанска система изчезват. Социалистическите производствени отношения отхвърлят несвойствената им стоково-парична форма и приемат адекватната им нестокова натурална форма⁴⁷.

Практиката бе неумолима — такъв подход към стоково-паричните отношения в периода на усилена индустриализация на страната и разгръщащата се колективизация на селското стопанство водеше само до разстройване на икономическата връзка между града и селото, между социалистическата промишленост и тръгващия към социализма селянин, а задълбочаването на това несъответствие бе сериозна заплаха за здравината на политическия съюз между работниците и селяните.

Преодоляването на тези възгледи започна още през пролетта на 1930 г. с известното постановление от 14 март. Осъденото от него закриване на свободните пазари бе не толкова стъпка назад към старата практика, колкото отправна точка на един нов подход към установяване на здрава икономическа връзка между социалистическата промишленост и формиращия се социалистически сектор в селското стопанство в новите условия. Декемврийският обединен пленум (1930) подчертава не само невъзможността от осъществяване на набелязания стопански план без строгото изпълнение на финансовия, но посочва значението на укрепването и оздравяването на рублата и поставя задачата за „решителна борба с недооценката на ролята на финансовата система на дадения етап от социалистическото строителство“⁴⁸.

Участниците в дискусията, проведена през пролетта на 1931 г. в Икономическия институт на Комакадемията, признават необходимостта не само от запазване на търговията и паричните отношения в социалистическата икономика, но също така и необходимостта от тяхното по-нататъшно укрепване и развитие. Стоково-паричните отношения и свързаните с тях категории се разглеждат вече не като продукт на съществуващото дребностоково производство на този етап на социалистическото строителство, а като израз на все още недостатъчната степен на обобществяване на социалистическото стопанство, т. е. не като остатъци от капитализма, а като породени от новите социалистически отношения на дадения етап на развитие на производителните сили⁴⁹. В постановлението на Совнаркома от 20 март 1931 г. стопанската сметка е призната за основен метод на управление на предприятията и обединенията в обобществения сектор, като основен лост на

⁴⁵ На новом этапе социалистического строительства. Т. 2, М., 1930, с. 36, 56, и др.

⁴⁶ Постановление ЦК ВКП(б) от 26 август 1929 г. Цит. по Малафеев, А. Н. Цит. съч., с. 81.

⁴⁷ Малафеев, А. Н. Цит. съч., 81 — 82.

⁴⁸ КПСС в резолюциях... т. 4, с. 496.

⁴⁹ Малафеев, А. Н. Цит. съч., с. 82.

планирането и най-удачна форма на контрол и отчетност в производството, на обема и разпределението на продуктите⁵⁰.

Борбата за преодоляване на възгледите за отмиране на парите, търговията и замяната на стопанската сметка с друга форма на управление на социалистическите предприятия се разгръща особено ярко на XVII партийна конференция. Обсъждайки основните въпроси на директивата за съставяне на втория петилетен план, конференцията трябваше да очертае не само темповете на по-нататъшната индустриализация на страната, но и да посочи оптималния стопански механизъм, който да осигури реализацията им. На конференцията В. В. Куйбишев посочва, че „на сегашния стадий на социалистическото строителство, за периода на втората петилетка подобни лозунги за „отмяна“ не представляват нищо друго освен „лява“ фраза, чийто антиболшевишки характер не подлежи на съмнение. Икономическите предпоставки на социализма като първа фаза на комунизма са такива, че по необходимост запазват своето значение и съветската търговия, и рублата и стопанската сметка.“⁵¹

Интерес в това отношение представляват възгледите на Н. А. Вознесенски за същността и необходимостта от стоковопарични отношения и стопанска сметка при социализма. Още в 1931 г., тръгвайки от ленинската постановка за контрола и отчетността като основен проблем на стопанската политика през преходния период и фазата на социализма, той се старее да разкрие техните конкретни форми на различните етапи на социалистическото строителство. Комерческата [търговската] сметка според него е основна форма на отчет и контрол в първия етап на НЕП-а, когато в съществуващото многосекторно стопанство социалистическите елементи, макар и заемащи възлово място в икономиката, все още не са господстващи. През последния етап на НЕП-а и първия етап на социализма обаче, когато социалистическият сектор постепенно изтласква капиталистическите елементи и става господстващ в народното стопанство, основна форма на отчет и контрол става стопанската сметка⁵². Отчетността и контролът в „развитото социалистическо общество“ приемат формата на „пряк социалистически отчет и контрол“⁵³, т. е. бъдещето на стопанската сметка, на стоковопаричните отношения още в първата фаза на формацията е продуктообмена. Това ще стане в последния, завършващ етап на социализма, като по този начин се подготвят окончателно условията за непосредствен преход към висшата фаза.

Решаващ етап в преодоляването на теорията за отмиране на търговията и парите е XVII конгрес на партията. В отчетния доклад пред конгреса се подчертава, че „парите са онзи инструмент на буржоазната икономика, който съветската власт взе в свои ръце и го приспособи към интересите на социализма, за да развие с всички сили съветската търговия и така да подготви условията за непосредствената размяна на продуктите“⁵⁴. Пак там се посочва, че „парите ще останат още дълго, чак до края на първия стадий на комунизма — социалистическия стадий на развитие“. Тези постановки насочваха теоретическите кадри на партията вече не към спорове за същността на стоково-паричните отношения при социализма, а към разработване на проблемите за съотношението между социализма и стоковото производство и обръщение, за тяхната роля в строителството на социализма.

Едновременно с това стопанското укрепване на колхозите и постепенното повишаване ефективността на промишленото производство в началото на

⁵⁰ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Т. 2, 293—297.

⁵¹ Куйбишев, В. В. Цит. съч., с. 337.

⁵² Вознесенский, Н. А. Цит. съч., с. 537.

⁵³ Пак там, с. 19.

⁵⁴ Сталин, Й. Цит. съч., с. 537.

втората петилетка създадоха необходимите обективни условия за преодоляване тенденциите към натурализация на стопанството. Последвалата отмяна на купонната система от 1 януари 1935 г. и реформата на цените станаха важен фактор за по-задълбочено осмисляне на постановките на XVII конгрес, за формиране на нов подход към стопанската система на социализма. Във връзка с това съзряват идеи за усъвършенствуване на системата на стопанската сметка посредством разширяване на самостоятелността на предприятията, на икономическото стимулиране на трудовите колективи с цел повишаване заинтересоваността на всеки член на колектива от работата на предприятието, на усъвършенствуване на системата на цените⁵⁵.

Важно място в развитието на тези идеи заема една от последните големи речи на Г. К. Орджоникидзе пред Съвета на Народния комисариат на тежката промишленост през лятото на 1936 г. В нея той свързва лозунга „да догоним и надминем развитите капиталистически страни“ не само с количествените показатели, но и с производителността на труда и качеството на продукцията⁵⁶. Тръгвайки от решенията на Декемврийския пленум на ЦК (1935 г.) за стахановското движение и повишаване производителността на труда, Г. К. Орджоникидзе подчертава, че „качеството... става един от основните въпроси на нашето развитие“⁵⁷. За осъществяването на тази задача той посочва в речта си напълно обосновано, че е необходимо да се отхвърли планирането по обща продукция. „Трябва да се планира изпълнението на програмата не по обща продукция, а по стокова...“⁵⁸

Появата на тези идеи в средата на 30-те години има една особеност, без която не може да се разбере правилно съотношението им към днешните представи за стопанския механизъм, характерен за етапа на изграждане и усъвършенствуване на развитото социалистическо общество. Те съжителствуват с отрицанието на закона за стойността при социализма, което създава условия за субективно отношение към въпросите на ценообразуването и оттук към невъзможност правилно да се използват икономическите лостове в народното стопанство. Но самата тяхна поява сочи, че новата по характер и мащаби структура на производството, създадена в хода на социалистическата индустриализация, изисква нов подход към системата на нейното управление, че екстензивните форми на икономически растеж са само етап в строителството на новото общество.

Спецификата на изграждането на социализма в една отделно взета страна и сложната международна обстановка по това време поставят на първо място въпроса за осигуряване на отбранителната способност на страната, а не стойността на нейната реализация. Количеството остава главен критерий за зрелостта на икономическата база през този период.

Натрупаният практически опит в началните етапи на социалистическото строителство и развитието на теоретическите схващания за пътищата на изграждане на новото общество създадоха солидна основа за решаването на основната задача, която стоеше пред XVIII конгрес на партията — очертаването на новите перспективни задачи. На практика той не само обобщи постигнатото в теоретическо отношение през изминалото десетилетие, но очерта и тези елементи, които предопределиха по-нататъшните търсения в следвоенния период.

Новият етап в развитието на съветското общество след победата на социалистическите производствени отношения XVIII конгрес на ВКП(б)

⁵⁵ Малафеев, А. Н. Цит. съч., 87 — 88.

⁵⁶ Орджоникидзе, Г. К. Статии и речи. Т. 2. М., 1957, 791 — 797.

⁵⁷ Пак там, с. 797.

⁵⁸ Пак там, с. 798.

определи като „период на завършване на строителството на безкласовото социалистическо общество и постепенен преход от социализма към комунизма“⁵⁹. Анализът на тази постановка показва правилното схващане, че завършването на социалистическото строителство представлява началото на постепенен преход към висшата фаза на формацията, че между тях съществува диалектическа взаимовръзка. Наред с това ясно е подчертано, че след победата на социализма не е възможно, независимо от развитата материална база, която се създава на началните етапи на социалистическото строителство, да се премине непосредствено към комунистическата фаза. Обществото ще продължава да се развива определен период от време още в рамките на първата фаза, в рамките на социализма.

От тази формулировка на новия етап произтичаше и нов подход към лозунга „догнать и перегнать“. Независимо от успехите в първите две петилетки създадената модерна техническа база не можеше да осигури онзи обем от продукция, който би позволил да се премине към разпределение според потребностите. Изниква въпросът: какъв е този обем, как може да бъде определена неговата количествена характеристика? Отговорът бе потърсен в обема на промишлената продукция на глава от населението. Анализирайки резултатите от изпълнението на втората петилетка, Й. Сталин дава следната трактовка в отчетния доклад пред конгреса. „По техника на производството и по темпа на растежа на нашата индустрия ние сме достигнали и надминали главните капиталистически страни. . . Но ние още изоставаме в икономическо отношение, т. е. по отношение количеството на нашето индустриално производство, пресметнато на глава от населението.“⁶⁰ По-нататък се разясняваше, че мощта на материално-техническата база не може да се измерва с общия обем на промишлената продукция, а само с „количеството индустриална продукция, взета в пряка връзка с консумацията на продукция на глава от населението“⁶¹. Така задачата на завършващия етап на социалистическото строителство придоби следния вид: само в случай че страната надмине развитите капиталистически страни в икономическо отношение, ще може да се разчита на насищане на пазара с продукти и предмети за потребление и ще се създаде възможност да се извърши преходът от първата фаза на комунизма към неговата висша фаза⁶².

В изложения по-горе подход към проблемите на общественото развитие на СССР след победата на социализма можем ясно да различим следните характерни моменти: 1) определяне на различията между двете фази на формацията не по техните вътрешни критерии, а по тяхната характеристика в сравнение с постигнатото от капитализма; 2) критериите на зрелост на материално-техническата база на социализма, а в перспектива и на бъдещата материална база на висшата фаза се основават на количествени характеристики; 3) вътрешните различия между първата и втората фаза се свеждат в основни линии до принципа на разпределение.

От посочените три моменти най-характерен за представите от 30-те години бе количественият подход към критериите на зрелост на материално-техническата база на обществото. Той произтичаше от господството на екстензивни форми на развитие на народното стопанство през този период. Ето защо при определяне на начина за постигане на основната икономическа цел се сочеше, че е необходимо преди всичко „да се решим на сериозни капитални вложения за всестранно разширение на базата на. . . социалистичес-

⁵⁹ КПСС в резолюциях. . . , т. 5, с. 339.

⁶⁰ Сталин, Й. Цит. съч., с. 668.

⁶¹ Пак там.

⁶² Пак там, с. 669.

ката индустрия“⁶³. Въпросът за интензивното развитие се поставяше като спомагателно звено при решаване на главната задача⁶⁴.

Надминаването на развитите капиталистически страни по производство на продукция на глава от населението трябваше да осигури пълно изобилие на предмети за потребление и на тази основа да се създадат възможности за тяхното разпределение по комунистическия принцип. В този смисъл поставената икономическа задача бе не само основна линия на развитие на материално-техническата база на обществото, но и основен критерий за неговата зрелост.

Възприемането на количествения подход към критериите на зрелост на обществото предполагаше, че в условията на плановото стопанство могат да се определят сравнително точно границите на този етап. Въз основа на достигнатите средногодишни темпове на нарастване на промишлената продукция продължителността на завършващия етап на социализма бе определена за 10—15 години⁶⁵. Това напълно съвпадна с господството на схващането за краткотрайност на социалистическата фаза. „Пътят, който изминаха народите на Съветския съюз от капиталистическото робство до победата на социализма — изтъкваше на конгреса Н. А. Вознесенски, — зае две десетилетия. Всичко говори за това, че за прехода от социализма към комунизма в нашата страна ще е необходим по-кратък исторически срок.“⁶⁶ Границите на етапа излизаха обаче извън рамките на третата петилетка, а необходимостта от правилно регулиране на целокупните народностопански връзки и пропорции, свързани с решаването на поставената историческа задача, изискваше да се очертае точното място на петилетните планове в решаването на перспективните задачи. Възникна необходимостта от дългосрочно перспективно планиране. В качеството си на Председател на Госплана Н. А. Вознесенски подчерта на конгреса, че разработването на „генерален стопански план“⁶⁷, обхващащ няколко петилетки и разкриващ икономическото съдържание на прехода от социализма към комунизма, изтъква като една от най-важните задачи в управлението на икономиката. Планът трябваше да бъде завършен до края на 1941 г. и да обхваща периода 1943—1957 г. В него се набелязваше да бъдат осъществени редица крупни задачи на икономическото развитие на страната, като изграждане на нови металургични заводи, реконструкция на железопътния транспорт, създаване на огромни хидровъзли като Куйбишевския, Соликамския и Ангарския, изграждането на Байкало-Амурската магистрала, обръщаше се внимание на комплексното развитие на отделните икономически райони и др.⁶⁸ Втората световна война попречи на окончателното разработване на перспективния генерален план на този етап. Работата по него бе възобновена отново в следвоенния период.

Значението на XVIII конгрес на ВКП(б) за формиране на теоретическите представи за темповете и съдържанието на постепенния преход към комунизма не може да бъде ограничено само в рамките на задачите, поставени пред социалистическата икономика. Независимо че тези проблеми заеха основно място в неговата работа, необходимостта от обобщаване на цялостната теоретическа работа на партията през изтеклото десетилетие отреди подобаващо място и на социалнополитическите проблеми на новия етап в развитието на обществото.

⁶³ Пак там.

⁶⁴ Пак там, с. 670.

⁶⁵ Пак там, с. 683.

⁶⁶ Вознесенский, Н. А. Цит. съч., с. 372.

⁶⁷ Пак там, с. 372.

⁶⁸ Пак там, с. 10.

Социалнополитическата характеристика на прехода, отчитайки достигнатото теоретическо равнище в средата на 30-те години, сочеше като главна задача постепенното преодоляване на противоречията между града и селото, между умствения и физическия труд. Практиката на социалистическото строителство през втората петилетка показва, че само увеличаването на равнището на обобществяване не е достатъчно, за да бъдат ликвидирани „класите изобщо“. Преодоляването им се свързваше с коренното изменение на характера на труда. В партийната периодика и по време на предконгресната дискусия решаването на тази задача се виждаше в издигането на културно-техническото равнище на работническата класа до равнището на работниците, заети с инженерно-технически труд. „Културно-техническият подем на работническата класа, подкопаващ противоположността между умствения и физически труд — пише Е. Л. Грановски в „Правда“ — едновременно обезпечава тази висока производителност на труда и това изобилие от предмети за потребление, които са необходими за това да се започне преход от социализма към комунизма.“⁶⁹

На подобна основа се поставяше и преодоляването на различията между града и селото. Цитирайки често речта на Сталин пред I Всесъюзно съвещание на стахановците, редица автори посочваха, че в основата на решението на тази задача лежи най-широкото разпространение на стахановското движение на село. Това би довело до рязко повишаване на производителността на труда на базата на модерна селскостопанска техника, което от своя страна ще позволи да се уеднаквят условията на труда и изравни културно-техническото равнище на тези два отряда на трудещите се и същевременно ще спомогне за преодоляване с най-бързи темпове на социално-битовите различия⁷⁰.

XVIII конгрес на партията определи като главно условие за успешното осъществяване на начертания план за преход към комунизма по-нататъшното укрепване на съветския строй. В условията на победилиите социалистически производствени отношения неговата най-съществена характеристика — ликвидирането на класовия антагонизъм — бе допълнена с един нов елемент: формирането на „другарско“, „приятелско сътрудничество“ между работниците, селяните и новата народна, социалистическа интелигенция⁷¹. Така се очерта една нова важна черта на обществото в завършващия етап на социалистическото строителство — социалистическия колективизъм. Върху основата на социалистическия колективизъм се развиват „такива движещи сили като морално-политическото единство на съветското общество, дружба на народите в СССР и съветския патриотизъм“⁷². Опирайки се на идеите на основоположниците на марксизма-ленинизма, Й. Сталин още в своята работа „За диалектическия и историческия материализъм“ (1938) обръна внимание на този нюанс в постановките на К. Маркс, Фр. Енгелс и В. И. Ленин, като подчертаваше, че социалистическите производствени отношения са отношения на „задружно производство и социалистическа взаимопомощ“⁷³.

Тези особености на производствените отношения при социализма след завършването на преходния период дават нова характеристика и на обществените отношения като цяло, следователно и на държавно-правните отношения, т. е. на самата държава и нейните функции. Във връзка с това важно място в теоретическите разработки на партията особено през втората

⁶⁹ Правда, № 7740, 25 фев. 1939.

⁷⁰ Правда, № 7736, 21 фев. 1939, Дискус. листок № 9.

⁷¹ Сталин, Й. Цит. съч., с. 681.

⁷² Пак там.

⁷³ Пак там, 645—646.

половина на 30-те години зае концепцията за социалистическата държава. При приемането на Конституцията от 1936 г. особено внимание се обръща на две нови нейни черти. От една страна, „разширяване базата на диктатурата на работническата класа и превръщането на диктатурата в по-гъвкава, следователно в по-мощна система за държавно ръководство на обществото“⁷⁴. От друга страна, се подчертаваше, че диктатурата на работническата класа ще продължи да съществува и в завършващия етап на социализма⁷⁵.

На XVIII конгрес на партията бяха разкритикувани широко разпространените възгледи, че с унищожаване на експлоататорските класи отпада необходимостта от държава. В своето развитие държавата при социализма изменя своите функции, се посочваше в отчетния доклад на конгреса. В началните етапи на социалистическото строителство тя изпълняваше функции, външно наподобяващи функциите на старата буржоазна държава — потискане на съборените класи и защита от външно нападение. Но още тогава се появи и една нова функция — стопанско-организаторската и културно-възпитателната работа, чиято цел е да се развие социалистическото стопанство, да се превъзпитат хората в духа на социализма⁷⁶. С победата на социалистическата стопанска система и ликвидирането на експлоататорските класи изчезва функцията на потискане вътре в страната, която се заменя със защита на социалистическата собственост. Главна задача на държавата става нейната стопанско-организаторска работа. Но в условията на капиталистическото обкръжение остава функцията за защита от външно нападение, която ще се запази до създаването на системата от социалистически държави⁷⁷.

В своето движение напред към комунизма държавата разгръща главно своята стопанско-организаторска функция, което изменя нейната същност в сравнение със старите държави. Развитието на тази функция представлява пътя на отмиране на държавата в класическия ѝ смисъл като организация на обществото. Спецификата на съветската държава е в това, че тя съчетава тези два процеса: от една страна, отмирането на държавата в класическия смисъл, а, от друга — запазването на външната ѝ функция, макар и с друго съдържание. Давайки по същество правилна оценка на функциите на държавата след победата на социализма, тезата за общонародната държава не може да бъде формулирана през 30-те години, независимо че се подчертаваше изменението на съдържанието на диктатурата на работническата класа в новия етап. Като най-съществена причина за това може да приемем съществуващите схващания за кооперативната собственост като преходно-социалистическа форма. Тя се смяташе за социалистическа дотолкова, доколкото се развиваше и функционираше под ръководството на работническата класа. Цитирайки ленинската статия „За кооперацията“ с нейното класическо определение за характера на кооперацията при социализма, Й. Сталин още в началото на масовата колективизация говореше, че въпросът „не е толкова в самите колхози като организационна форма, но преди всичко в това. . . кой ги ръководи“⁷⁸. Оттук той очертаваше в обстановката на остра класова борба две възможности за развитие на колхозите — „или болшевишки, или антисъветски“⁷⁹. Но ако тази постановка отразяваше правилно задачите на партийната работа на село в етапа на масовата колективизация, в условията на ожесточена класова борба за ликвидиране на кулачеството като

⁷⁴ Пак там, с. 605.

⁷⁵ Пак там, с. 598.

⁷⁶ Пак там, с. 699.

⁷⁷ Пак там, 700—701.

⁷⁸ Пак там, с. 472.

⁷⁹ Пак там.

класа, то в края на 30-те години, в условията на победилия социализъм, господстващите нови производствени отношения, на базата на които функционираха кооперативните предприятия, осъществяваха косвено, по икономически път ръководната роля на работническата класа в тази сфера на общественото производство. Въпреки това тази постановка бе пренесена на следващия етап на развитие на социалистическата обществена система и оказа осезателно влияние на социално-икономическата политика на партията в следващите две десетилетия.

Теоретическата дейност на ВКП(б) през 30-те години бе съсредоточена върху основния кръг от проблеми, които трябваше да бъдат решени в по-нататъшното развитие на икономическата, социалната и политическата структура на съветското общество. Независимо от това, че партията ясно виждаше отделните етапи на съзряване на обществената структура във фазата на социализма, бе разпространено схващането, че те са краткотрайни. От друга страна, характерните черти на социалистическото общество, развиващо се вече на собствена основа след победата на социалистическите производствени отношения, бяха още в зачатъчна форма. Това не можеше да не повлияе върху представите за темповете на развитие на новото общество.

Ленинските схващания за същността и характерните черти на социализма, за съотношението между първата и втората фаза на формацията, намерили отражение във втората програма на партията (1919), са основните теоретически предпоставки за формиране на концепцията за развитото социалистическо общество. През 20-те години тяхното осмисляне не надхвърляше границите на разкриване на пътищата за осъществяване на задачите на преходния период. В следващото десетилетие обаче чрез тях се търсят пътищата за по-нататъшното усъвършенствуване на новото общество след създаването на присъщата му собствена материална, социална и политическа основа.

Особеностите на социалистическото строителство в СССР — мащабите на страната, изграждането на социално-икономическата структура на новото общество в една отделно взета страна в условията на капиталистическо обкръжение, съществените различия в равнището на развитие на отделните национални райони и т. н. — постави специфичен отпечатък върху достигнатите теоретически обобщения по това време. Въпреки това партията и нейните теоретически кадри създадоха онази плодотворна база, върху която се разгърна впоследствие цялостната представа за развитото социалистическо общество. В този смисъл теоретическата дейност на партията през 30-те години постави началото на формиране на концепцията за зрелия социализъм.